

УДК 376.3–056.26(438)

E.M. Kulesza, D. Brożek
ekulesza@aps.edu.pl

UCZEŃ Z INTELIGENCJĄ NIŻSZĄ NIŻ PRZECIĘTNA W SZKOLE OGÓLNODOSTĘPNEJ

Kulescha E.M., Brozek D. A pupil with an intelligence lower than average in a comprehensive school / E.M. Kulescha, D. Brozek // Actual problems of the correctional education : Ministry of Education and Science of Ukraine, National Pedagogical Drahomanov University, Kamyanets-Podilsky Ivan Ohyenko National University / edited by V.M. Synjov, O.V. Havrilov. – Issue 5.- Kamyanets-Podilsky: Medobory-2006, 2015.– P. 184–193

Кулєша Е.М., Брожек Д. Учень з інтелектом нижчим ніж середній в загальноосвітній школі. Розглянуто положення в галузі освіти учня з інтелектом нижче середнього. Автори звертають увагу на вплив сімейного середовища на психомоторний розвиток та навчання

© Kulesza E.M., Brożek D.

дитини. Вони вказують на необхідність прийняття заходів для підтримки процесу набуття знань і набуття навичок учнем з низьким інтелектом.

Ключові слова: учень, інтелект нижче середнього, загальноосвітня школа.

E.M. Kulesza, D. Brożek. Uczeń z inteligencją niższą niż przeciętna w szkole ogólnodostępnej a student with an intelligence lower than average in a mainstream school. W artykule rozpatrywana jest sytuacja szkolna ucznia z inteligencją w dolnych granicach normy. Zwraca się uwagę na wpływ środowiska rodzinnego na rozwój psychoruchowy ucznia i jego problemy w nauce. Wskazuje się na konieczność podjęcia wobec tych uczniów działań wspierających proces przyswajania wiedzy i nabywania umiejętności.

Słowa kluczowe: uczeń, inteligencja niższa niż przeciętna, szkoła ogólnodostępna

Edukacja ucznia z możliwościami intelektualnymi poniżej przeciętnej stanowi wyzwanie nie tylko dla współczesnej pedagogiki specjalnej, ale również dla pedagogiki jako nauki w ogóle. A. Jankowska i K. Frankowska (2009) podają, że osoby o obniżonej sprawności intelektualnej stanowią 14% populacji. Uczniowie z inteligencją poniżej przeciętnej stanowią od 10 % do 15% uczniów w szkołach ogólnodostępnych. Podstawową grupę uczniów o inteligencji niższej niż przeciętna stanowią osoby o względnie trwale obniżonym poziomie rozwoju we wszystkich sferach, ale nie poniżej ilorazu inteligencji wyrażającego się wartością 70.

W praktyce szkolnej taki uczeń doświadcza ogromnych trudności z rozumieniem czytanego tekstu, ma trudności w formułowaniu nawet najprostszych wypowiedzi pisemnych, wykazuje wolne tempo czytania, wolne tempo pisania, robi liczne błędy, ma trudności z werbalizacją swojej wiedzy oraz trudności z liczeniem i myśleniem matematycznym itp. Wszystkie te symptomy są bardzo charakterystyczne również dla uczniów z upośledzeniem w stopniu lekkim. Jednakże nauczyciel musi pamiętać, że pracuje z uczniem, u którego na podstawie badań psychologiczno- pedagogicznych upośledzenia umysłowego nie stwierdzono. Analizując ilorazy inteligencji tych uczniów, można zauważyć, że osiadają wyniki pomiędzy 70 a 84 w skali Wechslera, przy czym upośledzenie umysłowe w stopniu lekkim w tej skali to wynik pomiędzy 55 a 69! Niższy niż przeciętny poziom funkcjonowania nie kwalifikuje takich uczniów do grupy uczniów z upośledzeniem umysłowym i nie daje prawa do nauczania specjalnego.

Z praktyki pedagogicznej wynika, że aż do 2010 roku uczniowie z inteligencją niższą niż przeciętna nie byli postrzegani jako uczniowie o specjalnych potrzebach edukacyjnych (SPE). Otóż do uczniów ze SPE należą ci, których indywidualne możliwości psychofizyczne wynikają:

- 1) z niepełnosprawności (niepełnosprawność intelektualna, niewidome i słabo widzące, niesłyszące i słabo słyszające, z niepełnosprawnością ruchową, w tym z afazją, z niepełnosprawnością sprzężoną, z autyzmem, w tym z zespołem Aspergera)
- 2) z niedostosowania społecznego
- 3) z zagrożenia niedostosowaniem społecznym
- 4) ze szczególnych uzdolnień
- 5) ze specyficznych trudności w uczeniu się
- 6) z zaburzeń komunikacji językowej
- 7) z choroby przewlekłej
- 8) z sytuacji kryzysowych lub traumatycznych
- 9) z niepowodzeń edukacyjnych
- 10) z zaniedbań środowiskowych związanych z sytuacją bytową ucznia i jego rodziny, sposobem spędzania czasu wolnego, kontaktami środowiskowymi
- 11) z trudności adaptacyjnych związanych z różnicami kulturowymi lub ze zmianą środowiska edukacyjnego, w tym związanych z wcześniejszym kształceniem za granicą.

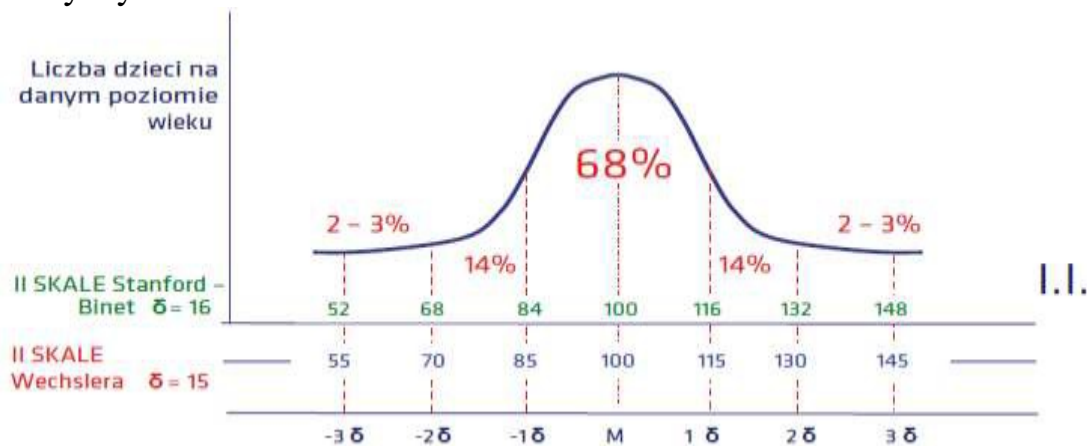
Uczniowie z inteligencją niższą niż przeciętna nie byli w również do tej pory traktowani jako uczniowie ze specyficznymi trudnościami w uczeniu się, to jest uczniowie z dysleksją rozwojową czy dyskalkulią. Nie było też przygotowanych dla nich specjalnych programów edukacyjnych, takich jak dla uczniów z upośledzeniem umysłowym (intelektualną niepełnosprawnością) w stopniu lekkim uczących się w ramach systemu integracji włączającej w szkole ogólnodostępnej. Ich codzienność szkolna opierała się i często nadal opiera na balansowaniu pomiędzy wymaganiami szkoły i niskimi możliwościami sprostania im.

Z danych Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) wynika, że w roku szkolnym 2010/2011 tylko w szkołach podstawowych uczyło się 2 miliony 191 tysięcy 700 uczniów, w tym 61 tysięcy 211 uczniów stanowiło grupę uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (Mały Rocznik Statystyczny, 2011). Nie ma danych wskazujących, ilu uczniów wśród tej grupy to uczniowie z inteligencją poniżej przeciętnej. Zapewne przyczyną tego stanu jest brak szerokiego, całościowego podejścia do problemów tych uczniów i niedostatek opracowań ukierunkowanych na pomoc i metodykę pracy z uczniami o inteligencji niższej niż przeciętna. Edukacja „dzieci szarej strefy” – tak są nazywani uczniowie z inteligencją niższą niż przeciętna - to najbardziej w chwili obecnej zaniedbany obszar edukacji, wymagający szybkich i skutecznych rozwiązań.

K. Kirejczyk (1981) – wybitny polski pedagog specjalny - akcentuje obecność w społeczeństwie osób z rozwojem niższym niż przeciętny (*low intelligence*), które w skali Wechslera osiągnęły wyniki w przedziałach 70-84 (a w skali Stanford-Bineta przedział ten wynosi pomiędzy 69 a 83), i które znajdując się na pograniczu upośledzenia umysłowego uważane są za osoby z dolną granicą normy. Autor ten wymienia pięć grup, których specyfika wymaga odrębnego wsparcia pedagogicznego. Są to zdaniem K. Kirejczyka:

1. dzieci zaniedbane pedagogicznie, które dzięki odpowiedniej stymulacji mają szansę na podniesienie swojego ilorazu inteligencji;
2. dzieci z parcjalnymi deficytami, u których czynnik ogólny inteligencji znajduje się w normie, a upośledzone są niektóre funkcje, co oznacza, że wynik I.I. został zaniżony w skutek zaburzeń w pracy analizatorów wzrokowych, słuchowych, koordynacji wzrokowo-ruchowej;
3. dzieci o powolnym przebiegu procesów orientacyjno-poznawczych, intelektualnych i wykonawczych, do których zaliczamy osoby, które wolniej wnioskują, spostrzegają, zapamiętują, itd.;
4. dzieci lekko upośledzone umysłowo, które zostały niesłusznie zakwalifikowane do grupy osób z dawnego pogranicza upośledzenia, dziś kwalifikowane są do grupy osób z niższym niż przeciętny poziomem inteligencji. Zdaniem K. Kirejczyka „dzieci te pochodzą zazwyczaj z bardzo stymulujących rozwój umysłowy środowisk, od wczesnego dzieciństwa są systematycznie nauczone przez specjalistów, nauczycieli i rodziców, dziadków itp. Dzięki intensywnemu nauczaniu przyswajają one, często tylko werbalnie, wiele wiadomości o otaczających ich świecie” (1981, s. 120);
5. dzieci, których nie można zakwalifikować do żadnej z wymienionych powyżej grup, które w testach uzyskują wyniki wskazujące na niższy niż przeciętny ogólny poziom funkcjonowania intelektualnego i społecznego.

Problematyką funkcjonowania dzieci z inteligencją niższą niż przeciętna zajmowała się także M. Bogdanowicz (1985). Przeprowadzona przez autorkę analiza rozkładu ilorazu inteligencji w populacji zgodna była z krzywą Gaussa i wskazywała jednocześnie, że częstość występowania osób z inteligencją niższą niż przeciętna w całej populacji wynosi 14%. Sytuację tę przedstawia poniższy wykres:

Wykres 1. Rozkład ilorazów inteligencji w populacji

Źródło: M. Bogdanowicz (1985): *Psychologia kliniczna dziecka w wieku przedszkolnym*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.

W materiałach „Profesjonalny warsztat specjalisty terapii pedagogicznej” M. Bogdanowicz i A. Jankowska (2012) podają, że w przeciętnej klasie szkoły ogólnodostępnej znajduje się od 3 do 4 uczniów z inteligencją niższą niż przeciętna, przy czym w środowiskach wiejskich liczba

ta może być większa. M. Bogdanowicz (1985) dokonuje klasyfikacji uczniów z inteligencją poniżej przeciętnej na podstawie podziału zaproponowanego przez J. Kostrzewskiego z uwagi na niejednorodność tej grupy:

1. dzieci zaniedbane pedagogicznie, które uzyskują niskie wyniki wskutek braku stymulowania rozwoju,
2. dzieci z deficytami parcjalnymi niektórych funkcji, np. percepcji wzrokowej, słuchowej, przy ogólnej inteligencji w normie,
3. dzieci o powolnym, choć poprawnym przebiegu procesów intelektualnych,
4. dzieci upośledzone w stopniu lekkim, które uzyskują wyższe ilorazu inteligencji wskutek stymulowania ich rozwoju umysłowego przez środowisko,
5. dzieci o niższym niż przeciętny poziomie funkcjonowania, intelektualnego.

Autorka ta zgadza się z tezą J. Kostrzewskiego, że uczniowie ci powinni być jak najwcześniej poddawani oddziaływaniom korekcyjno-wychowawczym¹⁹, które stymulują ich rozwój, korygują zaburzenia i zapobiegają powstawaniu wtórnych zaburzeń emocjonalno-motywacyjnych. Oddziaływania te -zdaniami M. Bogdanowicz- powinny być prowadzone od jak najwcześniejszego okresu życia i obejmować wszystkie aspekty rozwoju psychoruchowego. Uczniowie ci pomimo wielu cech wspólnych, mogą charakteryzować się odmiennymi profilami zdolności umysłowych, co oznacza, że poszczególne umiejętności mogą być rozwinięte w różnym stopniu.

Uczeń z inteligencją poniżej przeciętnej a czynniki środowiskowo-rodzinne

Ogólne obniżenie sprawności intelektualnej - zdaniem H. Spionek (1978)- powiązane jest z niekorzystnymi układami czynników środowiskowo-rodziny. Do potrzeb, które powinny być zapewnione w tym środowisku najczęściej zalicza się potrzebę pewności i poczucia bezpieczeństwa, solidarności i łączności z bliskimi osobami, miłości i uznania. Rozwój może przebiegać nieprawidłowo, jeśli któraś z tych potrzeb psychicznych nie zostanie zaspokojona. Z badań tej autorki wynika, że u uczniów, którzy pierwotnie znajdowali się w granicach normy, nastąpiło obniżenie ilorazu inteligencji w wyniku niekorzystnego środowiska rodzinnego, które nie było w stanie udzielić dziecku pomocy w nauce. W podejściu interakcyjnym (Bullowa, 1980; Czownicka 1983) także podkreśla się wpływ otoczenia społecznego, a przede wszystkim członków najbliższej rodziny, na rozwój mowy, myślenia, nabywanie umiejętności społecznych przez dziecko.

Znaczenie zaspokojenia potrzeb psychospołecznych w rodzinie w przypadku uczniów z inteligencją niższą niż przeciętna mocno akcentuje A.

¹⁹ Obecnie używany terminu „oddziaływania korekcyjno-kompensacyjne” lub „terapia pedagogiczna”.

Maciarz (1992) i zwraca uwagę na takie kwestie, jak wydolność wychowawcza rodziny, sytuacja ekonomiczna, zainteresowanie stanem rozwoju i nauki dziecka. Wśród czynników charakteryzujących właściwości środowiska rodzinnego wyróżnia: infrastrukturę, atmosferę współżycia, cechy osobowościowe rodziców i ich postawy wobec dzieci, kulturę pedagogiczną rodziców, w skład której wchodzi świadomość wychowawcza, umiejętność postępowania z dzieckiem oraz umiejętność szukania pomocy w wyspecjalizowanych ośrodkach. W zależności od okoliczności warunkujących środowisko rodzinne dziecka przedstawia propozycje rozwiązań mogących stymulować rozwój ucznia z inteligencją niższą niż przeciętna.

W większości opracowań dotyczących charakterystyki uczniów z inteligencją niższą niż przeciętna pojawiają się doniesienia, że ważną przyczyną niższych od przeciętnych możliwości intelektualnych jest zaniedbanie pedagogiczne spowodowane niewłaściwymi warunkami rodzinnymi, w wyniku czego mamy do czynienia z brakiem odpowiedniej stymulacji procesów poznawczych. Niski wynik globalny osiągnięty w testach inteligencji jest spowodowany tym, że dziecko nie rozwija w pełni swojego potencjału intelektualnego.

Wpływ środowiska, a w szczególności rodziców, na aktywne zbieranie doświadczeń przez dziecko jest olbrzymi i warunkuje jego prawidłowy rozwój. J. Piaget, uważał, że zadaniem środowiska jest przygotowanie materiałów lub tworzenie sytuacji problemowych, pobudzających zainteresowanie dziecka i skłaniających go do aktywnego wysiłku zmierzającego do rozwiązania problemu (Mietzel, 2002).

Wpływ środowiska rodzinnego na iloraz inteligencji szeroko opisuje w swojej pracy R. Nisbett (2010), który bada związki inteligencji ze środowiskiem rodzinnym. Stwierdza, że sprzyjające uwarunkowania środowiska rodzinnego sprzyjają osiągnięciu wyższego ilorazu inteligencji. Jednym z ciekawszych projektów badawczych opisanych przez tego autora jest wychowanie francuskich dzieci, które zostały adoptowane przez rodziny o zróżnicowanym statusie socjalno-ekonomicznym. Iloraz inteligencji dzieci, które zostały adoptowane przez rodziny o wysokim statusie był wyższy o średnio 10-12 punktów niż dzieci wychowywane przez rodziny o statusie niższym. Z badań wynika, że sprzyjające środowisko rodzinne, stymulujące rozwój dziecka, wykazujące dbałość o jego rozwój, sprzyja osiągnięciu lepszych wyników w nauce.

Uczeń z inteligencją poniżej przeciętnej a osiągnięcia szkolne

W literaturze pedagogicznej i psychologicznej odnaleźć można nieliczne opracowania przedstawiające problemy i trudności funkcjonowania uczniów z inteligencją poniżej przeciętnej (Jankowska, 2011; Paszkiewicz, 2012).

Na temat uczniów, u których rodzaj zaburzeń i stopień ich nasilenia nie kwalifikuje do szkoły specjalnej ani też do leczenia neuropsychiatrycznego,

pisala w swoim opracowaniu H. Spionek (1965). Wskazywala na istnienie w systemie edukacji uczniow, ktorzy znajduja sie w normie rozwojowej i uczeszczaja do ogolnodostepnych przedszkoli i szkol, jednak z roznych przyczyn rozwój ich odbiega niekorzystnie od tzw. normy, czyli od rozwoju charakterystycznego dla wiekszosci dzieci w tym samym wieku.

Uczeń o obniżonej sprawności intelektualnej w swojej szkolnej karierze napotyka wiele trudności podobnych do tych, jakie towarzyszą uczniom z zaburzeniami rozwoju funkcji percepcyjno-motorycznych, parcjalnymi deficytami, niektóre symptomy zachowań są podobne do tych, które przejawiają uczniowie z upośledzeniem umysłowym w stopniu lekkim. Ma trudności z czytaniem, w tym czytaniem ze zrozumieniem, rozumieniem poleceń złożonych, odczytywaniem treści zadań, stosowaniem się do instrukcji zawartych w zadaniach matematycznych, formułowaniem wypowiedzi pisemnych. Napisanie streszczenia lub krótkiego opowiadania jest często wyzwaniem ponad jego siły. Myślenie abstrakcyjne, wyobrażenia przestrzenne, myślenie przyczynowo-skutkowe, indukcyjne są na niskim poziomie.

Zwolnione tempo spostrzegania (Kirejczyk, 1964) stanowi przeszkodę w szybkim poznawaniu zjawisk i wyodrębnianiu istotnych przedmiotów oraz zniekształca dokładność samych spostrzeżeń. W zasadniczym stopniu zaburzona funkcja spostrzegania przekłada się na wszelkie procesy uczenia się, utrudnia zapamiętywanie, a w pamięci, która i tak jest gorsza od pamięci dzieci w normie intelektualnej, tworzą się zamglone spostrzeżenia pełne luk (Kirejczyk, 1964). Uczniowie z inteligencją niższą niż przeciętna, z uwagi na swoje możliwości psychofizyczne oraz na stale rosnące wymagania programowe, nie są w stanie opanować wiadomości i umiejętności określonych programem szkoły podstawowej bez udzielenia im dodatkowej pomocy. (Kwaśniewska, Wojnarska 2001). Zmniejszone możliwości rozwojowe wywołane opóźnieniami i fragmentarycznymi deficytami prowadzą najczęściej do niepowodzeń szkolnych, a w efekcie - braku motywacji do podejmowania wysiłku i braku chęci do nauki (Spionek, 1970).

Nauka szkolna wymaga nieustannego przyswajania wiedzy. Największym problemem ucznia z niższym niż przeciętny ilorazem inteligencji jest aktywne przetwarzanie informacji związane z radzeniem sobie z nowo nabytymi wiadomościami, ich przyswajaniem, przetwarzaniem i produkowaniem. Uczenie się tych uczniów powinno być stymulowane poprzez takie strategie dydaktyczne jak: opis czy opowiadanie, mnemotechniki, mapy poznawcze, stawianie pytań. Uczeń z inteligencją niższą niż przeciętna powinien uczyć się w oparciu o przyswajanie i rozumienie wiedzy deklaratywnej, czyli praktycznej, typu: „wiem, jak...” (Gołębiak, 2003, s. 175). „Niezależnie od modelu szkoły czy przyjętego stylu kształcenia jedno jest pewne – dla uczniów edukacja szkolna ma sens o tyle, o ile gwarantuje im uzyskanie profesjonalnego wsparcia w zakresie ich własnego uczenia się” (2003).

Teoria ta ma szczególne znaczenie w przypadku uczniów z inteligencją niższą niż przeciętna.

Zdaniem Z. Sękowskiej (2001) uczenie się jako proces zdobywania wiedzy, doświadczenia i umiejętności jest jednym z najbardziej skomplikowanych rodzajów ludzkiej działalności. Analizując zjawisko deficytów rozwojowych utrudniających uczenie się, zauważa, że jedną z przyczyn trudności w nauce może być obniżona inteligencja. Autorka ta powołuje się na analizę przyczyn niepowodzeń szkolnych dokonaną przez M. Tyszkową (1975) w której istotnym czynnikiem psychicznego rozwoju dziecka stają się powodzenia lub niepowodzenia szkolne.

Opierając się na poglądach J. Konopnickiego (1961), uczeń z inteligencją niższą niż przeciętna z uwagi na trudności ze sprostaniem wymaganiom szkolnym znajduje się w grupie uczniów z niepowodzeniami szkolnymi. Teza ta pozostaje zbieżna ze stanowiskiem Cz. Kupisiewicza (1963), który niepowodzenia szkolne określa jako rozbieżność pomiędzy wiadomościami, umiejętnościami i nawykami faktycznie opanowanymi przez uczniów a założeniami programowymi w zakresie poszczególnych przedmiotów.

Niskie wyniki w nauce uczniów z inteligencją niższą niż przeciętna według A. Maciarz (1992) spowodowane są występującymi u nich niewielkimi odchyleniami od prawidłowego rozwoju intelektualnego. Zdaniem autorki, obserwacje pedagogów i psychologów wskazują, że uczniowie ci przejawiają różne trudności przystosowawcze, jednakże dzięki „korzystnym bodźcom rozwojowym i pomocy specjalnej²⁰ mogą osiągać powodzenie szkolne w szkole podstawowej” (1992, s. 66). Przyczyną trudności szkolnych uczniów z inteligencją niższą niż przeciętna zdaniem A. Maciarz są mniejsze możliwości rozwojowe, przejawiające się trudnościami w rozumowaniu i myśleniu logicznym we wszystkich jego formach i przejawach, nieudolne interpretowanie danych spostrzeżeniowych, trudności z analizą i syntezą dostępnych im w działaniu danych, trudności z samodzielnym formułowaniem uogólnień słownych, z kojarzeniem, z obniżonym poziomem rozwoju motorycznego. Uczniowie ci z opóźnieniem pojmują znaczenie symbolu, nie mają utrwalonego pojęcia liczby, nie są więc w stanie przejść do bardziej złożonych operacji myślowych. Według tej autorki, dzieci te w wieku siedmiu lat nie osiągnęły gotowości szkolnej, a w swoim zachowaniu przejawiają niedojrzałość sfery emocjonalno- motywacyjnej, wymagają więc uwagi i pomocy w całym okresie nauki szkolnej.

G. Kwaśniewska i A. Wojnarska (2001, s. 24) zwracają uwagę na coraz większą grupę uczniów, którzy nie są w stanie podołać wymaganiom szkoły ogólnodostępnej z powodu inteligencji niższej niż przeciętną i proponują objęcie tych uczniów wielospecjalistyczną opieką wyrażającą się „w

²⁰ pomoc specjalna definiowana przez autorkę udzielana jest na podstawie badań diagnostycznych ucznia w poradni psychologiczno-pedagogicznej i dobrane na jej podstawie przez nauczyciela metody pracy z uczniem.

odrzuconiu rutynowo stosowanych metod na rzecz metod dostosowanych do możliwości konkretnego dziecka”.

Podsumowanie

System edukacji szkolnej traktuje uczniów z inteligencją poniżej przeciętnej jako uczniów mieszczących się w normie intelektualnej, co nie oznacza opanowania przez nich wiadomości i umiejętności szkolnych na takim samym poziomie jak uczeń o przeciętnym ilorazem inteligencji. Niższe intelektualne możliwości i często towarzyszące im zaburzenia emocjonalne i osobowościowe są źródłem barier, które utrudniają sprostanie wymaganiom szkoły ogólnodostępnej. „Dzieci szarej strefy” wpadają w ramy systemu pomiędzy edukacją ogólnodostępną a specjalną. Ważne zatem jest uzyskanie odpowiedzi na pytanie: Jak ukierunkować pracę z uczniem z inteligencją poniżej przeciętnej, aby mógł odnosić sukcesy szkolne? Pytanie to pozostawiamy otwarte, zachęcając do refleksji pedagogicznej.

Bibliografia

- 1. Bogdanowicz, M., Jankowska, A.** (2012). Profesjonalny warsztat specjalisty terapii pedagogicznej, *Dysleksja*, nr 3(14), Biuletyn PTD.
- 2. Bogdanowicz, M.** (1985). *Psychologia kliniczna dziecka w wieku przedszkolnym*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- 3. Bullowa, M.** (1980). *Before speech. The beginning of interpersonal communication*. Cambridge University Press.
- 4. Czownicka, A.** (1983). Podejście interakcyjne w terapii zachowań autystycznych u dzieci. *Psychologia wychowawcza*, T. 1.
- 5. Gołębiak, B.** (2003). *Nauczanie i uczenie się w klasie*. W: Kwieciński Z., Śliwerski B. (red.). *Pedagogika*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- 6. Jankowska, A., Frankowska K.** (2009) Inteligencja Borderline – rozwój poglądów na temat inteligencji niższej niż przeciętna. W: Kosakowski Cz., Krause A., Wójcik M., (red.), *Relacje i doświadczenia społeczne osób z niepełnosprawnością*. Toruń – Olsztyn.
- 7. Jankowska, M.** (1999). *Co robić, aby moje dziecko nie miało trudności w szkole?*, *Życie Szkoły*.
- 8. Kirejczyk, K.** (1964). *Nauczanie dzieci o obniżonej sprawności umysłowej. Ze szczególnym uwzględnieniem pracy w klasie I szkoły specjalnej dla upośledzonych umysłowo*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- 9. Kostrzewski, J.** (1988). *Z zagadnień psychologii dziecka umysłowo upośledzonego. Materiały pomocnicze do psychologii upośledzonych umysłowo*. T.II. Warszawa: Wydawnictwo WSPS.
- 10. Kupisiewicz, Cz.** (1963). *Niepowodzenia dydaktyczne*. Warszawa.
- 11. Maciarz, A.** (1992). *Uczniowie niepełnosprawni w szkole powszechnej, poradnik dla nauczycieli*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- 12. Mały Rocznik Statystyczny.** (2011). Warszawa: GUS.
- 13. Mietzel, G.** (2002). *Psychologia kształcenia. Praktyczny przewodnik dla pedagogów i nauczycieli*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- 14. Nisbett, R.E.** (2010). *Inteligencja sposoby oddziaływania na IQ. Dlaczego tak ważne są szkoła i kultura*. Sopot: Wydawnictwo Smak

Słowa. **15.Paszkiewicz, A.** (2012). *Kariera szkolna uczniów o inteligencji niższej niż przeciętna*. Warszawa: Wydawnictwo Difin SA. **16.Sękowska, Z.** (2001). *Wprowadzenie do pedagogiki specjalnej*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej. **17.Spionek, H.** (1970). *Psychologiczna analiza trudności i niepowodzeń szkolnych*, Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych. **18.Spionek, H.** (1978). *Zaburzenia rozwoju uczniów a niepowodzenia szkolne*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. **19.Spionek, H.**(1965). *Zaburzenia psychoruchowego rozwoju dziecka*. Warszawa: PWN. **20.Tyszkowa, M.** (1985). *Rozwój dziecka w rodzinie i poza rodziną*. Poznań: TJAM.

The paper considers the educational situation of a pupil with intelligence lower than average. The authors draw attention to the influence of family environment on psychomotor development and learning of the child. They point the need to take activities to support the process of acquiring knowledge and acquisition of skills by a pupil with a low intelligence.

Key words: a pupil, an intelligence lower than average, a a comprehensive school.

Отримано 10.02.2015 р.